

Н. П. ЯЦИШИН
(Луцьк, Україна)

ЮРИДИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК СПЕЦІАЛІЗОВАНА СИСТЕМА ПРАВОВИХ ПОНЬ

Розглянуто особливості юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять, що забезпечує потреби спілкування у сфері юридичної науки і практики. Увагу зосереджено на дослідженні семантичної структури юридичних термінів української та англійської мов.

Ключові слова: юридичний термін, юридичний дискурс, семантико-функціональний аспект, синтез, мовленнєва культура.

Активізація інтеграційних процесів кінця ХХ – початку ХХІ ст. у світі і, зокрема на європейському континенті, для вироблення єдиних правових стандартів, що відповідають сучасним потребам цивілізаційного суспільного розвитку, вимагають упорядкування та унормування, а можливо й переструктурування національної юридичної терміносистеми. У зв'язку з цим в надрах сучасної лінгвістики виникла нова прикладна дисципліна – термінознавство, яка поступово уточнює свої самостійні функції на перетині кількох наук – лінгвістики, логіки та відповідних галузевих спеціальностей, у нашому випадку – юридичної і, відповідно, юридичної термінології як підсистеми в межах загальної лексичної системи, яка знаходиться на етапі свого розвитку. Тому вивчення закономірностей утворення юридичної термінології, її структури, перспектив розвитку стало одним з найважливіших завдань сучасної науки.

Юридична термінологія у контексті юридичної лінгвістики, яка й визначає основні напрями досліджень у цій галузі, а саме: історія юридичної мови; юридичне термінознавство; юридична лексикографія; юридична текстологія; юридична стилістика; порівняльне юридичне мовознавство; судова лінгвістика, привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед них – Н. В. Артикуца, С. П. Головатий, Ю. Є. Зайцев, Т. П. Кравченко, А. М. Ляшук, В. М. Протасов, П. М. Рабінювич, О. А. Сербенська, В. М. Тертишник, І. Б. Усенко, А. А. Ушаков та ін.

Мета статті – підсумувати результати основних наукових досліджень із проблем юридичної термінології як спеціалізованої системи правових понять, зосередивши увагу на типологічному зіставленні семантичної структури юридичних термінів української та англійської мов. Тому основними завданнями дослідження є: визначення сутнісного значення, змісту й походження понять “юридична лінгвістика”, “юридична мова”, “юридична термінологія”, “юридичний термін”, “юридичні афоризми”; аналіз основних праць із проблеми; виявлення семантичної структури юридичних термінів в українській і англійській мовах; окреслення лексико-термінологічного мінімуму, необхідного для оволодіння фаховими юридичними знаннями.

Як уже зазначалося вище, юридична лінгвістика (франц. *linguistique* – мовознавство, від лат. *lingua* – мова) – міждисциплінарна галузь знань про

взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження правових понять і категорій, мовностилістичні ресурси у сфері правової комунікації. Термін *юридична лінгвістика* вперше ввів у науковий обіг німецький учений А. Подлех у своїй праці “Юридична лінгвістика” [13].

Предметом юридичної лінгвістики є мова, яка функціонує у сферах правотворення і судочинства, юридичної науки та освіти. Нині і в українській, і в англійській лінгвістиці юридична мова визначилася як функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвістичними і структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативними професійними потребами в ній [1, с. 472]. Основними характеристиками української й англійської юридичних мов є точність, офіційність, логічна послідовність, високий рівень стандартизації тощо. Залежно від конкретних сфер юридичної діяльності (законодавство, судочинство, нотаріат, адвокатура, юридична наука, юридична освіта тощо) юридична мова має функціонально-стильові та жанрово-стильові особливості. Вони є предметом вивчення і юридичної науки, і мовознавства, зокрема юридичної лінгвістики.

За визначенням П. М. Рабіновича, юридичний термін – слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [12, с. 482]. На його думку, юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелементом правового знання і слугує його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у звуковій і літерній формах, а правове поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-смісловою основою для окреслення термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найістотніші ознаки і взаємозв'язки правового явища.

Дещо в іншому, значно ширшому контексті розглядається термінологія як об'єкт лінгвістичних досліджень у працях М. Б. Вербенец [1], Е. Ф. Скороходька [9], І. М. Гумовської [2], А. М. Ляшук [7], О. В. Минзак [8], І. М. Сушинської і П. Г. Давидова [10], Т. В. Заплітної [3] та деяких інших. Так, на думку М. Б. Вербенец, за тривалий період мовознавчих досліджень в Україні не було жодної спроби системного перегляду юридичної термінології з огляду на комунікативну стратегію національної мови, а також компаративний українсько-іномовний контекст, за винятком зіставного опису української та російської юридичних терміносистем. Із такого погляду важливим є комплексний типологічний аналіз юридичної терміносистеми української мови на тлі термінотворчих процесів сучасного світу. Для цього необхідно дослідницький інтерес скерувати, у першу чергу, на: з'ясування відповідності терміносистеми юридичних понять української мови національній правовій системі; виявлення основних шляхів становлення юридичної терміносистеми української мови; історико-філологічний аналіз формування лінгвістичних термінотворчих ідей у сфері юрислінгвістики; здійснення комплексного функціонально-типологічного аналізу терміносистеми управлінської юридичної мови, звернувши увагу на кореляцію національної терміносистеми з субмовами права інших слов'янських мов, в яких спостерігається спільна тенденція до входження в європейський правовий простір; випрацювання принципу створення сучасного перекладного словника юридичної термінології; визначення тенденцій та перспектив подальшого розвитку юридичної терміносистеми української мови [1, с. 5–6].

Зазначимо, що в більшості сучасних досліджень існує два підходи до визначення терміна: структурно-субстанційний та функціональний. Прихильники першого з них (Д. С. Лотте [6] та Т. Л. Канделакі [4]) розглядають термін як особливе слово, яке протиставляється за своєю семантичною граматичною структурою загальноновживаному. Натомість прихильники функціонального підходу (Е. Ф. Скороходько [9], В. М. Лейчик [5]) вважають, що термін – це тип вживання лексичної одиниці, а не особливий тип лексичної одиниці. Зокрема, Е. Ф. Скороходько розуміє термін як слово чи усталене словосполучення, що є членом такої лексико-семантичної системи, яка репрезентує певну фахову (спеціалізовану) систему понять.

Проте в цій же праці автор наводить дещо інше визначення терміна, яке, на нашу думку, точніше визначає його сутнісне значення, а саме – “слово чи усталене словосполучення, яке виражає спеціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релевантними саме для цієї галузі” [9, с. 68].

Як бачимо, засадничу різницю між терміном та “звичайним” словом Е. Ф. Скороходько вбачає не в тому, що термінові притаманні певні риси, відсутні у загальноновживаного слова, або, що термін позбавлений рис, притаманних “звичайному” слову, а в сукупній характеристиці – кількісному співвідношенні ступеня виявлення кожної з цих рис. Тобто, теоретично кожне слово може бути терміном, але воно стає ним тільки за умови актуалізації – виведенні його з лексико-семантичної системи загальнолітературної мови і включенні в систему термінів.

Один з актуальних аспектів дослідження терміна – визначення його ознак, серед яких основними вважають системність (систематичність), однозначність, точність, стилістичну нейтральність, лаконічність, відсутність емоційного чи експресивного забарвлення. При цьому, визначаючи системність як одну з основних ознак терміна, дослідники висловлюють застереження, що системні відношення термінів дійсні лише в межах термінології якоїсь галузі знань. З цього приводу серед лінгвістів поки що існують певні розбіжності. На нашу думку, для правильного розуміння особливостей функціонування термінів має сенс висунута А. А. Реформатським ідея так званого термінологічного поля, згідно з якою поле для терміна – це конкретна термінологія, за межами якої слово втрачає свою характеристику терміна. Тобто термін пов’язаний не з контекстом, а з термінологічним полем, яке і заміняє собою контекст. Саме виходячи з цього твердження, варто розглядати всі ознаки терміна [11, с. 47–51].

У порівняльно-історичному й типологічному аспекті досліджувала семантичну структуру юридичних термінів української та англійської мов А. М. Ляшук [7]. Результатом її спостережень за співвідношенням спільного та відмінного у вербалізації понять права у системах досліджуваних термінів стало виявлення їх збігу та семантичної близькості, повної безеквівалентності семантичних структур, етнокультурних компонентів, які віддзеркалюють своєрідність правових засад обох суспільств. Встановлено, зокрема, що у семантиці термінів зіставлюваних мов виявляється більше спільних ознак, ніж відмінних. Істотні ознаки семантичних полів збігаються: *право – law, покарання – punishment, особа – person, суд – court*. Збіг термінів характерний для ядра, що свідчить про подібність різних правових систем та їхню спільну

логіко-поняттєву основу. Проте семантичні групи порівнюваних терміносистем характеризуються різною лексичною наповнюваністю залежно від ступеня соціальної значущості позначуваних понять. За підрахунками А. М. Ляшук, істотні розходження фіксуються у семантиці термінів на позначення майнових правовідносин (77,7%), юридичного документа (57,14%), кримінального покарання (44,4%) [7, с. 18].

Із зазначеним вище пов'язані й дослідження запозичень українською юридичною терміносистемою юридичних терміноелементів інших мов, що зумовлено різними історичними умовами і традиціями.

Юридичний термін за походженням може бути питомих національним (*відповідач, держава, закон, заповіт, злочин, суд, уряд*) або запозиченим, наприклад, *абандон* (франц.), *авізо* (італ.), *бойкот* (англ.), *вексель* (нім.), *евтаназія* (грец.), *ембюдсмен* (швед.), *юриспруденція* (лат.). На основі поєднання національних та запозичених термінів і терміноелементів утворено значну кількість юридичних термінів (*експертний висновок, імунітет свідка, кримінально-виконавче право*). Особливий вид запозичень – інтернаціональний термін латинського і грецького походження (*адвокат, алібі, інавгурація, конституція, політика, юстиція*). Власне, й саме слово *термінологія* складається з латинського елемента *terminus* – межа, та грецького *logos* – вчення [12, с. 476].

Найпоширеніші юридичні терміни та усталені словосполучення часто вживають без перекладу і передають за допомогою трансформації: *де-факто, де-юре, персона нон грата*. При цьому інтернаціоналізми слід відрізняти від екзотизмів, які означають специфічні явища правового побуту, звичаїв, державного устрою, законодавчих актів окремих країн: *альтине* (ісл.), *кнесет* (ізн.), *картеси* (ісп.), *судебник* (рос.), *хурал* (монг.), *шейх* (араб.).

За структурою юридичний термін може бути простим (слово) або складним (словосполучення), що характерно і для української, і для англійської мов. Терміни-слова за лексико-граматичною належністю поділяють на іменники, прикметники, дієслова та прислівники. На думку П. М. Рабіновича, домінування іменникових форм зумовило субстантивний (лат. *substantivum* – іменник) характер терміносистеми права [12, с. 482]. Термінологічні сполучення можуть бути дво-, три-, чотири- і багатокомпонентними (*права людини, притягнення до кримінальної відповідальності*).

Серед юридичної термінології і номенклатурних назв дедалі більшого поширення набувають скорочені форми – абрєвіатури (*Європарламент, Інтерпол, НАТО, ОБСЄ, Мін'юст, ЦГВК*).

Отже, проаналізовані мовознавчі дослідження вітчизняних і зарубіжних учених засвідчують, з одного боку, інтенсивність розвитку юридичної термінології впродовж останніх десятиліть, що пов'язане з інтерпретацією і глобалізацією світового розвитку, з другого боку, становлення і виділення окремої мовознавчої галузі – юридичної лінгвістики, у лоні якої зосереджені сьогодні всі наукові розробки актуальних проблем юридичної термінології.

Разом із тим, аналіз функціонування юридичної термінології в Україні в усіх її вимірах (процес нормотворення, мовленнєва культура фахівців, впровадження усталених стандартів юридичної термінології на рівні держави) свідчить про непослідовне вживання термінологічних одиниць, порушення мовної цілісності текстів, калькування конструкцій із російської мови, невдалу сино-

німію, відсутність адекватних юридичних понять, низький рівень мовленнєвої культури (використання русизмів, діалектизмів, полонізмів тощо).

У зв'язку з цим актуальними проблемами залишаються подолання синонімії у правових текстах, яка ускладнює трактування правових норм і є необґрунтованою та недоречною; впровадження єдиного термінологічно вивіреного та науково обґрунтованого з юридичного та з лінгвістичного погляду українсько-російського словника юридичних термінів; формування мовленнєвої культури фахівців на рівні усного і писемного мовлення.

1. *Вербенець М. Б.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ін-т філології Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2004. – 15 с.
2. *Гумовська І. М.* Англійська юридична термінологія в юридичних текстах: генезис, дериваційні та семантично-функціональні аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2000. – 19 с.
3. *Заплітна Т. В.* До проблеми генезису англійських юридичних термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_NPN_2010/Philologia/64633.doc.htm.
4. *Канделаки Т. Л.* Значение терминов и системы значений научно-технических терминологий // Проблемы языка науки и техники: Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 230–236.
5. *Лейчик В. М.* Терминоведение : предмет, методы, структура. – 2-е изд. – М.: Ком-Книга, 2006. – 382 с.
6. *Лотте Д. С.* Основы построения научно-технической терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 247 с.
7. *Ляшук А. М.* Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов: Автореф. дис. канд. ... філол. наук: 10.02.17 / Київський нац. лінгвістичний ун-т. – К., 2007. – 22 с.
8. *Минзак О. В.* Афіксальні антоніми в терміносистемі права (на матеріалі англійського юридичного дискурсу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_3/statti/99.pdf.
9. *Скороходько Е. Ф.* Сучасна англійська термінологія: Навч. пос. – К.: УІЛМ, 2002. – 76 с.
10. *Сушинська І. М., Давидов П. Г.* Юридична термінологія як один із складників формування мовленнєвої культури студентів правознавців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/Kultnar/knar/knp82t2>.
11. *Реформатский А. А.* Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии: Сборник. – М.: Наука, 1961. – С. 47–51.
12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. – Т. 6: Т–Я. – 2004. – 768 с.
13. *Podlech A.* Rechtlinguistik // *Grimm D.* Rechtswissenschaft und Nachbarwissenschaften, Munchen, 1976. – Bd 2. – S. 110–128.

N. P. Yatsyshyn

TERMS OF LAW AS SPECIALIZED SYSTEM OF LEGAL CONCEPTS

The paper describes the features of legal language as a specialized system of legal concepts, provides communication needs in the field of legal science and practice. Attention is focused on the study of the semantic structure of Ukrainian and English legal terms.

K e y w o r d s: legal term, legal discourse, semantic-functional aspect, synthesis, language culture.